

DINCOLO DE RETORICĂ. METAFORA ÎN VIZIUNE INTEGRALISTĂ

de

Ileana OANCEA și Nadia OBROCEA

Metafora reprezintă un concept polivalent, care a cunoscut diverse avataruri, în funcție de disciplinele care și-au asumat-o, precum retorica, poetica, stilistica, pragmatica, psihologia, antropologia, filozofia, lingvistica etc., dar și în raport cu metodologiile de abordare propuse de aceste domenii. De pildă, retorica, stilistica sau pragmatica au caracterizat metafora ca figură retorică/figură stilistică/trop ce constă într-o „mișcare semantică derivată din analogia dintre obiecte”¹. Într-o viziune mai amplă, cognitivismul a definit metafora ca operație cognitivă fundamentală pentru cunoașterea umană.

O nouă paradigmă în domeniul metaforologiei, elaborată din interiorul lingvisticii generale, deci o „fundamentare lingvistică a metaforologiei”², așa cum menționează Mircea Borcilă, a fost instituită în anii `50, prin cercetările realizate de Eugeniu Coșeriu³, în special prin studiul său *Creația metaforică în limbaj*.

Conceptul de metaforă a suferit o mutație fundamentală în studiile lui Eugeniu Coșeriu. Aceasta nu mai este investigată dintr-o perspectivă „tradițională”, limitativă, de natură retorico-stilistică: „Ne aflăm în prezența a ceea ce, într-un sens foarte amplu, numim metaforă, pe care n-o

¹ Emilia Parpală-Afana, *Introducere în stilistică*, Pitești, Editura Paralela 45, 1998, p. 158.

² Mircea Borcilă, *Lingvistica integrală și fundamentele metaforologiei*, în „Dacoromania”, VII-VIII (2002-2003), Cluj-Napoca, p. 47.

³ A se vedea Eugeniu Coșeriu, *Creația metaforică în limbaj*. Traducere de Eugenia Bojoga, în „Revista de lingvistică și știință literară”, nr. 184-198, 1999-2000, p. 8-26. Vezi și Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filosofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*. Antologie, argument și note de Dorel Fînar, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009.

înțelegem aici ca fiind o simplă transpunere verbală, ca o comparație prescurtată, ci ca expresie unitară, spontană și imediată (adică fără nici un *ca* intermediar) a unei viziuni, a unei intuiții poetice, care poate implica o identificare momentană a unor obiecte diferite (*cap-dovleac*), sau ca o hiperbolizare a unui aspect particular al obiectului (ca în cazul lui *medved'* „cel care mănâncă miere” pentru a desemna *ursul*, în limbile slave) și chiar o identificare între contrarii, absurdă din punct de vedere logic, dar cu semnificat și cu efect evident ironice, în anumite situații, cum ar fi cazul lui *negru-blond* sau când unui *gras* i se zice *slab*, iar un *bătrân* e numit *tinerele*”⁴.

În viziunea lui Eugeniu Coșeriu, conceptul de metaforă este intim legat de unul dintre conceptele fundamentale ale lingvisticii, și anume acela de creativitate. În istoria științelor umaniste, de pildă la Aristotel, Wilhelm von Humboldt, Eugeniu Coșeriu, limbajul a fost definit, în mod esențial, ca activitate creatoare, *energéia*. În doctrina marelui lingvist român, creația metaforică în limbaj nu este deviantă în raport cu creativitatea vorbirii în general⁵. Aceasta este caracteristica fundamentală a perspectivei integraliste asupra metaforei – faptul că ea trebuie să fie situată dincolo de retorică, pentru a putea fi cu adevărat investigată.

În viziunea lui Mircea Borcilă, „lingvistica integrală, fondată de E. Coșeriu, furnizează premisele conceptuale cele mai temeinice și direcțiile de cercetare cele mai clar delimitate pentru fundamentarea științifică riguroasă a noului domeniu al «metaforologiei»”⁶.

La Cluj-Napoca, s-a constituit o veritabilă școală de lingvistică integrală, în care cercetarea axată asupra metaforei ocupă, cum este și firesc, un loc fundamental. Investigarea metaforei din punctul de vedere al lingvisticii integrale a fost dezvoltată, într-o primă instanță, în numeroasele sale studii, de către Mircea Borcilă⁷, strălucit discipol al lui Eugeniu

⁴ Eugeniu Coșeriu, *Creația metaforică în limbaj*, în *Omul și limbajul său. Studii de filosofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, ed. cit., p. 179-180.

⁵ Mircea Borcilă, *op. cit.*, p. 65.

⁶ Idem, *ibidem*, p. 73.

⁷ A se vedea și Mircea Borcilă, *Noi orizonturi în poezia americană*, în M. Borcilă, R. McLain, *Poezia americană. Orientări actuale*, Cluj, Dacia, 1981, p. 3-100; *Paradoxul funcțiilor metaforice în poezia lui Blaga*, în „Tribuna”, 4 iunie, 1987, p. 2; *Eugenio Coseriu și orizonturile lingvisticii*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, nr. 5, 1996 (1988), p. 42-54; *Eugenio Coseriu and the Development of Linguistics*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologia, nr. 3-4, 1991, p. 4-9; *Teoria blagiană a culturii „nucleare”*, în „Steaua”, nr. 8, 1993, p. 59; *Semantica textului și perspectiva poeziei*, în „Limbă și literatură”, XXXIX (1994), vol. II, p. 33-38; *Geneza sensului și metafora culturii*, în *Centenar Lucian Blaga. 1895-1995. Zilele „Lucian Blaga”*, ediția a V-a, Societatea culturală „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca-Paris, mai 1995, p. 4; *Soarele, lacrima Domnului*, în *G. I. Tohăneanu 70. Volum omagial la 70*

Coșeriu, în România. Mircea Borcilă a realizat o abordare „semantică structural-funcțională”⁸ a metaforei, având ca repere lingvistica integrală, pe de o parte, și teoria culturii, dezvoltată de Lucian Blaga, pe de altă parte. Astfel, Mircea Borcilă a construit fundamentele unei poetici integraliste (care nu mai este o poetică propriu-zisă), prin valorificarea lingvisticii lui Eugeniu Coșeriu, precum și a concepției lui Lucian Blaga asupra metaforei, oferind, astfel, o nouă configurație, de factură cultural-antropologică, acestei discipline. Demersul său se înscrie într-un proiect mai amplu, de elaborare a unei poetici a culturii și reprezintă o contribuție românească de mare însemnătate într-o direcție de studiu, prioritară astăzi, insuficient de bine cunoscută, chiar și în lingvistica românească, cu atât mai important cu cât acest demers s-a materializat și într-un efort exegetic de mare finețe, în cercetările discipolilor săi cei mai talentați (concepute inițial ca teze de doctorat). „Ce datorez eu lui Blaga în teoria limbajului sau în epistemologia culturii și în teoria științelor culturii? În realitate n-am găsit eu soluția, ci profesorul Mircea Borcilă de la Universitatea din Cluj, care este cel mai bun cunoscător al concepției mele despre limbaj și lingvistică, și care, ca estetician, este extrem de bine pregătit, fiind și un mare cunoscător al lui Blaga. El a identificat punctul de contact. [...] Este vorba despre distincția între metafora plasticizantă și metafora revelatoare care se prezintă în *Geneza metaforei*”⁹. În acest sens, trebuie subliniat și faptul că Mircea Borcilă a dezvoltat integralismul într-o direcție originală, cu mare capacitate explicativă, prin dezvoltarea metaforologiei, dincolo de retorică.

de ani, Timișoara, Editura Amphora, p. 95-102; *Bazele metaforicii în gândirea lui Lucian Blaga*, în „Limbă și literatură”, XLI (1996), vol. I, p. 28-39; *Între Blaga și Coșeriu. De la metaforica limbajului la o poetică a culturii*, în „Revista de filozofie”, XLIV (1997), nr. 1-2, p. 147-163; *The Metaphoric Model in Poetic Texts*, în *Szöveg es stílus. Text și stil. Text and Style*, Cluj, Presa universitară, 1997, p. 97-104; *Eugeniu Coșeriu și bazele științelor culturii*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, 184-198, 1999, nr. 4-6, p. 37-47; *Repere pentru o situare a poeticii culturii*, în *Meridian Blaga*, I, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2000, p. 22-37; *A Cognitive Challenge to Mythopoetics*, în *Un hermeneut modern. In honorem Michaelis Nasta*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001, p. 97-102; *Eugeniu Coșeriu, fondator al lingvisticii ca știință a culturii*, în *Un lingvist pentru secolul XXI*, Chișinău, Editura Știința, 2002, p. 31-38; *Blaga și Coșeriu. O conjuncție pentru eternitate*, în *Caietele Lucian Blaga*, Societatea Culturală „Lucian Blaga”, Zilele Lucian Blaga, ediția a XIII-a, 12-13 mai 2003, p. 5-6.

⁸ Lolita Zagaevschi, *Despre statutul metaforei ca funcție textuală în lingvistica textului*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Philologica, XLVI (2001), nr. 4, p. 83.

⁹ Eugeniu Coșeriu, *Prelegeri și seminarii la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*. Texte consemnate, cuvânt înainte și anexă de Doina Constantinescu, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2004, p. 21-22. A se vedea, în acest sens, și studiul lui Eugeniu Coșeriu, din *Eonul Blaga. Întâiul veac*, București, Albatros, 1997, în care marele lingvist român a subliniat valoarea teoretică a demersului blagian în domeniul metaforologiei.

Este important de precizat faptul că, în perspectivă integralistă, trebuie realizată distincția între metaforă și metaforic, metaforicul reprezentând procesul metaforic, deci dimensiunea lui dinamică. Mircea Borcilă a punctat câteva repere esențiale pentru constituirea metaforicii, într-o metaforică a vorbirii, o metaforică a limbii și o metaforică a textului, pe urmele tripartiției limbajului (nivelul universal, nivelul istoric și nivelul individual) și a studiului acestuia, teoretizată de către Eugeniu Coșeriu. În acest sens, trebuie menționat că, în viziune integralistă, fapt subliniat de Mircea Borcilă, metaforica vorbirii trebuie considerată drept domeniu de referință pentru celelalte niveluri ale metaforicii¹⁰.

Metaforica vorbirii reprezintă un domeniu fundamental al metaforologiei lingvistice. Eugeniu Coșeriu, în studiul său *Creația metaforică în limbaj*, așa cum subliniază Mircea Borcilă, „stabilește serii metaforice universale, care corespund, în mare «felurilor de ființă» din modelul cognitivist”¹¹. „Se delimitează, astfel, mai întâi, un prim palier, ce vizează «fenomene și aspecte ale naturii», în care se reperează, în diverse limbi, metafore de același gen cu cele semnalate de Vico (ex. *creasta muntelui, ochiuri de apă* etc.). La un al doilea palier sunt situate «plantele» («florile» și «fructele» ș.a.), cu o foarte bogată ilustrare metaforică, în numeroase limbi cunoscute (în rom.: *barbă de ied, limbă de bou, coada calului* sau *a șoricelului, mâțișori* etc.). Un al treilea palier este rezervat «faunei», cu metafore cum sunt cele pentru «liliac» (fr. *chauve-souris* „șoarece chel”, sp. *murciélago* „șoarece orb”, germ. *Fledermaus* „șoarece zburător” etc.), pentru tot felul de păsări (cu exemplul celebru al *nevăstuicii*, în limbile romanice și neromanice vorbite în Europa, al *vrabiei* etc.) și multe alte animale. În sfârșit, la un ultim palier sunt consemnate metaforele referitoare la ființa umană și la viața omului, cu «produsele și activitățile proprii», «instrumentele pe care le fabrică pentru munca sa», dar și cu «bucuria, tristețea, durerea și frica omului»¹².

Metaforica vorbirii **tinde**, astfel, spre fenomene precum etimologia populară, tabu-ul lingvistic, circumlocuția eufemistică, jocul de cuvinte etc., dar care „nu reprezintă principiul funcțional metaforic”¹³. Reținem, în acest sens, câteva exemple comentate de Eugeniu Coșeriu¹⁴, în cercetarea

¹⁰ În concepția lui Eugeniu Coșeriu, din triada: sistem, normă și vorbire, vorbirea trebuie considerată ca fiind reperul cel mai solid.

¹¹ Mircea Borcilă, *op. cit.*, p. 70. A se vedea și Mircea Borcilă, 'Marele lanț al ființei'. O problemă de principiu în poetica antropologică, în „Limbă și literatură”, XLII (1997), II, p. 13-19.

¹² Idem, *ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Eugeniu Coșeriu, *Creația metaforică în limbaj*, în *Omul și limbajul său. Studii de filosofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, ed. cit., p. 184-191.

menționată. În zona etimologiei populare poate fi situată construcția din limba italiană *pomi dei mori* „merele arabilor”, care a fost interpretată în limba franceză, și, ulterior, în limbile engleză și germană, ca *pommes d'amour*, *love apples*, *Liebesäpfel*. Tabu-ul lingvistic poate fi ilustrat prin utilizarea lui *a dispărea* în loc de *a muri*. Verbul *a se culca*, utilizat pentru a desemna actul sexual, intră în zona eufemismului. Etimologia *herbe sainte* pentru *absinthe*, în limba franceză, reprezintă un joc de cuvinte.

Eugeniu Coșeriu consideră aceste metafore drept „fapte primare” ale vorbirii, care „trebuie să fi apărut într-un anumit moment în imaginația creatoare a cuiva”¹⁵.

În raport cu metaforica vorbirii, metaforica limbii și a textului se constituie ca domenii distincte, dar complementare¹⁶.

Metaforica limbii este reprezentată de metaforele devenite convenționale în limbă. Eugeniu Coșeriu a subliniat faptul că nu toate metaforele produse concret în vorbire devin limbă, adică tradiție lingvistică. Menționăm și aici câteva exemple dezvoltate, în acest sens, de Eugeniu Coșeriu¹⁷. Cuvântul din limba franceză *grève* „chei, plajă” a început să însemne și „grevă”, datorită faptului că muncitorii greviști se adunau pe malurile Senei. Construcția din limba engleză *hang up the spoon*, adică „a atârna lingura”, a ajuns să însemne „a muri”, datorită faptului că în tranșee, când un soldat murea, i se atârna lingura cu care mânca, pentru ca aceasta să nu mai fie folosită.

În perspectivă integralistă, metaforica textului este constituită din două filoane, așa cum menționează Mircea Borcilă. Primul filon este reprezentat de *texteme*, al căror „conținut semantic specific se constituie dincolo de nivelul semnificațiilor limbii și al designațiilor, care devin semnificative pentru sensul metaforic al textului”¹⁸: sintagme, expresii, zicători, proverbe etc. Cel de-al doilea filon este constituit din metaforele existente în „diverse tipuri de texte și, în primul rând, textele literare, care constituie domeniul faptic central al lingvisticii textului, tocmai datorită plenitudinii lor funcționale”¹⁹. Astfel, în lingvistica textului, metafora își „degajă” dimensiunea ei fundamental creatoare, în sensul cel mai înalt de creație de lumi.

¹⁵ Mircea Borcilă, *op. cit.*, p. 69-71.

¹⁶ Idem, *ibidem*, p. 72.

¹⁷ Eugeniu Coșeriu, *Creația metaforică în limbaj*, în *Omul și limbajul său. Studii de filosofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, ed. cit., p. 176.

¹⁸ Mircea Borcilă, *op. cit.*, p. 72.

¹⁹ Idem, *ibidem*, p. 73.

Fundamental este faptul că nerealizarea distincției dintre planul textului și planurile vorbirii și al limbii creează un adevărat paradox al funcțiilor metaforice²⁰, același fenomen metaforic putând fi perceput din puncte de vedere diferite: al vorbirii sau vorbirii într-o anumită limbă, și al vorbirii în plan individual (deci al textului). „În planul vorbirii într-o limbă va fi vizibil mecanismul metaforei, expresia (materială a) funcției de sens a acesteia, ca parte constitutivă a semnificantului textual, iar în planul individual sau textual se va distinge funcția de sens propriu-zisă, îndeplinită de metaforă în textul respectiv”²¹.

Pentru a sintetiza, într-o terminologie paralelă, punctul de vedere integralist asupra metaforei, prezentat mai sus, reținem faptul că metafora se dimensionează în două tipuri fundamentale: metafora *din planul limbajului* și metafora *din planul sensului*.

Se poate vedea astfel cum, din punctul de vedere al lingvisticii integrale, conceptul de creativitate devine fundamental în definirea metaforei²²: „Abordarea integrală în metaforologie se constituie, așadar, pe temeiul conceptual al înscrierii «creației metaforice» în genul proxim al «creativității» vorbirii în general, situat la rândul său, într-un gen proxim comun cu cel al creației «poetice» (într-un sens foarte larg)”²³.

Metafora *din planul limbajului* reprezintă o „manifestare a creativității în limbaj”²⁴, cu o finalitate în limbaj, îndeplinind funcția de a structura din punct de vedere lingvistic experiența lumii. „În sensul cel mai general, baza de pornire pentru o situație funcțională adecvată a procesului metaforic «în cadrul limbajului», cum ar insista Blaga, o reprezintă înscrierea legitimă a acestui proces în spațiul relaționării intime a semnificației (sau «semnificantului») limbii la «intuiția inedită» a vorbitorului și în finalitatea designării (prin semnul lingvistic) a unui «fapt experiențial» nou și pregnant individualizat sau particularizat”²⁵.

Metafora *de la nivelul sensului* reprezintă o „manifestare a creativității” în limbaj, dar cu o finalitate în afara limbajului. „Funcția

²⁰ Mircea Borcilă, *Paradoxul funcțiilor metaforice în poetica lui Blaga*, în „Tribuna”, 4 iunie 1987, p. 2.

²¹ Lolita Zagaevschi Cornelius, *Funcții metaforice în Luntrea lui Caron de Lucian Blaga. Abordare în perspectivă integralistă*, Cluj-Napoca, Clusium, p. 116.

²² Idem, *ibidem*.

²³ Mircea Borcilă, *Lingvistica integrală și fundamentele metaforologiei*, în „Dacoromania”, VII-VIII (2002-2003), Cluj-Napoca, p. 23.

²⁴ Lolita Zagaevschi Cornelius, *Despre statutul metaforei ca funcție textuală în lingvistica textului*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Philologica, XLVI (2001), nr. 4, p. 83.

²⁵ Mircea Borcilă, *Între Blaga și Coșeriu. De la metaforica limbajului la o poetică a culturii*, în „Revista de filologie”, XLIV (1997), nr. 1-2, p. 156.

acesteia nu constă în a desemna o nuanță (a experienței) necaptată anterior, ci de a da o interpretare lumii, de a revela o latură ce vizează modul experienței și, în forma sa extremă, de a crea lumi”²⁶. La rândul ei, metafora *din planul sensului* poate fi de două tipuri, în funcție de finalitate: *metafora lingvistică a sensului* și *metafora poetică*. Metafora lingvistică a sensului nu constă într-o redescoperire a referinței, ci în instituirea unui sens, dincolo de designație și semnificat (de exemplu, proverbul, zicătorile, fabula, alegoria etc.). Metafora poetică are drept finalitate „transgresiunea într-un «orizont de semnificație» posibil dincolo de «semnificația obișnuită a faptelor»”²⁷.

Cu alte cuvinte, metafora *din planul sensului* este de două tipuri: metafora *semnificațională* sau *lingvistică*, și metafora *transsemnificațională* sau *translingvistică*²⁸. Metafora semnificațională, lingvistică, nu re-descrie o referință și nu designează o experiență nouă, ci „inferă” un sens, dincolo de designație și semnificat²⁹. Metafora semnificațională sau lingvistică este similară cu metafora din planul limbajului, în ceea ce privește funcționarea sa, adică prin analogie. Aceasta se diferențiază însă de metafora din limbaj (care este „designațională”) prin finalitatea sa, metafora designațională caracterizându-se printr-o semnificație deja dată a faptelor, iar metafora semnificațională, lingvistică, constând într-un „spor de semnificație”. Metafora transsemnificațională presupune negarea orizontului de experiențe. „Identificarea tipului metaforei – semnificațională sau transsemnificațională – se realizează printr-un traiect interpretativ intuitiv. Metafora semnificațională (IIA) se caracterizează prin raportare integrativă la fundalul cunoașterii lumii experiențiale. Metafora transsemnificațională (IIB) funcționează prin

²⁶ Lolita Zagaevschi, *Despre statutul metaforei ca funcție textuală în lingvistica textului*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Philologica, XLVI (2001), nr. 4, p. 83.

²⁷ Idem, *ibidem*, p. 84.

²⁸ „Diferența instituită între cele două tipuri de metafore este esențială, aceasta antrenând o discuție privind disciplinele lingvisticii integrale și modul în care acestea își asumă problematica metaforei: «Dacă creativitatea lingvistică, constând în schimbările lingvistice, ca și metafora survenită în cadrul limbajului, este de domeniul lingvisticii vorbirii și al lingvisticii limbilor, creativitatea supra-ori translingvistică este în întregime de domeniul lingvisticii textului ori [...] al semanticii integrale a textului», cum o numește Mircea Borcilă (1997a). Cea din urmă se opune semanticii limbajului, sferă în care hermeneuți ca Paul Ricoeur continuă să integreze întreaga semantică metaforică. Numai în planul textului poetic *integral metaforic* – ca să folosim o sintagmă blagiană cunoscută – sensurile care se dezvoltă depășesc semantica proprie limbajului, favorizând emergența creativității translingvistice sau *creația de lumi*”: Lucia Cifor, *Creativitatea poetică din perspectiva hermeneuticii și a lingvisticii textului*, în *Un lingvist pentru secolul XXI*, Chișinău, Editura Știința, p. 203-208.

²⁹ Lolita Zagaevschi Cornelius, *Funcții metaforice în Luntrea lui Caron de Lucian Blaga. Abordare în perspectivă integralistă*, ed. cit., p. 116.

suspendarea fundalului cunoașterii lumii și construcția unei entități (metaforice) care aparține unei lumi imaginare calitativ diferite, dizanalogice în raport cu lumea experienței obișnuite și care «face sens» doar în raport cu această lume creată, fiind ireductibilă la fundalul cunoașterii obișnuite, iar lumea imaginară corespondentă se construiește tocmai prin instituirea acestor metafore (entități metaforice) transsemnificațională³⁰. Interpretarea acestor metafore presupune deschiderea spre orizonturile de analiză specifice hermeneuticii.

În lucrarea *Funcții metaforice în Luntrea lui Caron de Lucian Blaga. Abordare în perspectivă integralistă*, Lolita Zagaevschi Cornelius își propune să descrie procesul de articulare a sensului unui text deosebit de complex, aparținând lui Lucian Blaga, „din perspectiva configurației specifice a funcțiilor textuale metaforice, realizate în acest text”³¹. Lolita Zagaevschi Cornelius instituie o altă distincție terminologică fundamentală în domeniul metaforei: metafora *pretextuală* sau *metafora din limbaj*, care reprezintă o manifestare a metaforicului în limbaj, și metafora *din planul sensului* sau metafora *textuală*, care reprezintă o manifestare a creativității cu mijloace de limbaj, dar cu o finalitate diferită de cea a limbajului.

Reținem, din nou, această viziune asupra metaforei, în formularea oferită de Lolita Zagaevschi Cornelius. Funcția metaforei din limbaj sau pretextuale este „aceea de a realiza structurarea primară a experienței în lumea dată, în și prin mijloace lingvistice”³². Metafora din limbaj vizează metaforica normei limbii și pe cea a vorbirii în general. Funcția metaforei din planul sensului este aceea de a „da o interpretare lumii, de a revela o latură ce vizează modul experienței și, în forma sa maximală, de a crea lumi”³³. „Privite din unghi funcțional, metaforele din planul limbajului descriu (redescriu) lumea, iar metaforele din planul textului, deci, al sensului, spun ceva despre ea (lumea din text)”³⁴.

Mircea Borcilă a dezvoltat teoria integralistă a metaforei, pornind de la distincția crucială a lui Lucian Blaga între cele două tipuri de metafore, metafora *plasticizantă*, și metafora *revelatoare*³⁵. „Teoria

³⁰ Idem, *ibidem*, p. 121.

³¹ *Ibidem*, p. 13. A se vedea, în acest sens, și Emma Tămăianu, *Fundamentele tipologiei textuale. O abordare în lumina lingvisticii integrale*, Cluj-Napoca, Clusium, 2001.

³² Lolita Zagaevschi Cornelius, *Funcții metaforice în Luntrea lui Caron de Lucian Blaga. Abordare în perspectivă integralistă*, ed. cit., p. 114.

³³ Idem, *ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Mircea Borcilă, *Paradoxul funcțiilor metaforice în poezia lui Blaga*, în „Tribuna”, 4 iunie 1987, p. 2: „Blaga propune, mai întâi, cum se știe, o distincție teoretică

blagiană a celor două funcții elementare ale metaforei a fost reconstituită de noi prin elaborarea unei disocieri radicale între: (a) planul opoziției între metafora I și metafora II, opoziție în care ne interesează numai metafora II, deoarece această metaforă se înscrie, în teoretizarea lui Blaga, în domeniul propriu al textelor culturale; (b) distincția, în interiorul metaforei II, a două funcții culturale fundamentale ale metaforei, pe care Blaga le ilustrează inconsecvent, prin exemple (din propria sa creație) de metafore «plasticizante» (la noi, «funcție A») și metafore «revelatoare» (la noi, «funcție B»)»³⁶.

Mircea Borcilă³⁷ a stabilit, astfel, un set de criterii tipologice care diferențiază metafora *plasticizantă* de metafora *revelatoare*: 1. criteriul „orientării”, al „intenției generale”, al „finalității” procesului de „poesis discursiv” (plasticizant vs revelator); 2. criteriul „principiului existențial-axiologic” al procesului de „poesis discursiv” (sintactic vs semantic); 3. criteriul modelului de construcție referențială (diagramatic vs simbolic). „Procesul metaforic A („plasticizant”) va defini și ilustra, așadar, un cod semiotic cultural de tip *sintactic*, întrucât posibilitatea funcționării lui se bazează pe un model al lumii analog lumii fenomenale. Pe de altă parte, procesul metaforic B („revelator”) implică, evident, un cod semiotic cultural de tip *semantic*, în măsura în care funcționarea acestuia presupune un model al unor lumi multiplu semiotizate și axiologic ierarhizate”³⁸. În cazul metaforei plasticizante, „câmpurile referențiale vor fi constituite după un model concret al lumii fenomenale”, iar în ceea ce privește metafora revelatorie, „câmpurile referențiale vor fi constituite după un model

primordială între «metaforele tip I», numite și «plasticizante» care «se produc în cadrul limbajului» și «nu sporesc semnificația faptelor ca atare» (ex. *cicoarea ochilor*) și «metaforele tip II», numite și «revelatorii», ce ilustrează un «aspect fundamental al creației culturale», definindu-se tocmai prin aceea că «sporesc semnificația faptelor înșile la care se referă» (ex. analizat: metafora *morții-nuntă* din *Miorița*; cf. 1937/1944, p. 358-364)”. Mircea Borcilă a rezolvat „paradoxul funcțiilor metaforice în poezia lui Lucian Blaga”, subliniind existența unei duble dihotomii a funcțiilor metaforice: „Se impune a fi izolată și consolidată, astfel, mai întâi, distincția primară între metafora lingvistică sau funcția I și metafora poetic-culturală sau funcția II a procesului metaforic. [...] Precizând în acest fel natura «metaforei» II, putem izola și înțelege mai bine a doua distincție tipologică fundamentală, propusă de Blaga, în interiorul domeniului ei funcțional specific: cea dintre metafora A (sau «plasticizantă») și metafora B (sau «revelatorie»). Această dihotomie secundară trebuie înțeleasă ca o subordonare a funcției II și, în acest sens, ilustrarea ei cu metafore din creația poetică devine perfect justificată”.

³⁶ Mircea Borcilă, *Contribuții la elaborarea unei tipologii a textelor poetice*, în SCL, XXXVIII (1987), nr. 3, p. 186.

³⁷ Idem, *ibidem*, p. 187.

³⁸ *Ibidem*, p. 187.

abstract, al lumii «ideale» sau «numenale»³⁹. Se evidențiază, astfel, „saltul” teoretic realizat de Mircea Borcilă, pe urmele intuiției lui Lucian Blaga: „Asumându-și această dublă bază teoretică, de sorginte antropologică pe de o parte și lingvistică (integrală) pe de altă parte, Mircea Borcilă nu numai că identifică analogii esențiale la nivel conceptual și de viziune de ansamblu, ci, în același timp, dezvoltă într-o perspectivă teoretică originală teza coșeriană a *creației de lumi* ca definiție pentru «poezie»⁴⁰.

Aplicând această nouă teorie a metaforei la poezia românească, Mircea Borcilă a subliniat faptul că finalitatea plasticizantă a procesului de «poesis discursiv» este ilustrată de Tudor Arghezi și de poeții avangardiști, iar finalitatea revelatoare este frecventă în opera lui Lucian Blaga și a lui Ion Barbu, realizând o tipologie textuală semnificativă, în funcție de natura procesului metaforic.

Într-o lucrare interesantă, *Textualitatea poetică și lingvistica integrală. O abordare funcțional-tipologică a textelor lirice ale lui Arghezi și Apollinaire*, Oana Boc, asumându-și concepția lui Mircea Borcilă, conform căreia teoria integrală a limbajului reprezintă o bază conceptuală pentru studiul literaturii, a abordat conceptul de textualitate poetică, din punctul de vedere al lingvisticii integrale, cu aplicație directă „funcțional-tipologică” la poeții Tudor Arghezi și Guillaume Apollinaire.

Oana Boc a realizat o investigație subtilă a poeziei lui Tudor Arghezi, în care a situat metafora de sorginte oximoronică a „florilor de mucegai” în zona finalității *plasticizante*. „Ca procedeu constitutiv al sensului, oximoronul este motivat și determinat de «intenția generală» a procesului de poesis discursiv, mai exact de «finalitatea plasticizantă», care implică «intensificarea percepției» și presupune, printre altele, «o incompatibilitate semantică marcată și imposibilitatea conjugării termenilor în afara procesului metaforic» (Borcilă 1987a: 188). Din această perspectivă, considerăm oximoronul drept *ilustrare maximală*, prin coincidența contrariilor, a «finalității plasticizante» sau «expresive»⁴¹.

³⁹ Mircea Borcilă, *Contribuții la elaborarea unei tipologii a textelor poetice*, în SCL (XXXVIII), nr. 3, 1987, p. 187.

⁴⁰ Oana Boc, *Textualitatea poetică și lingvistica integrală. O abordare funcțional-tipologică a textelor lirice ale lui Arghezi și Apollinaire*, Cluj-Napoca, Clusium, 2007, p. 61.

⁴¹ Idem, *Textualitatea poetică și lingvistica integrală. O abordare funcțional-tipologică a textelor lirice ale lui Arghezi și Apollinaire* (teză de doctorat), Cluj-Napoca, 2007, p. 176.

În altă lucrare incitantă, *Funcții metaforice în Luntrea lui Caron de Lucian Blaga. Abordare în perspectivă integralistă*, Lolita Zagaevschi Cornelius a investigat romanul lui Lucian Blaga, *Luntrea lui Caron*, din punctul de vedere al metaforologiei integraliste, insistând, de data aceasta, asupra metaforei revelatoare, dezvoltând, astfel, schița de tipologie textuală, din perspectiva metaforei, elaborată de Mircea Borcilă. De pildă, autoarea a cercetat metafora *zâmbetului* din romanul *Luntrea lui Caron*, în relație cu alte metafore din aceeași sferă, a „frumuseții interioare a ființei umane”⁴².

Pentru a ilustra conceptul de metaforă revelatoare, reținem un sugestiv exemplu prezentat de Lolita Zagaevschi Cornelius în cercetarea menționată: „Ana intra cu un *zâmbet*, cu acel *zâmbet* de neuitat, prin care se rostește taina ființei ei. *Zâmbetul ei care este tănuire și destăinuire în același timp*, are darul să desființeze distanța ce, dintr-o hotărâre a ei, se pusese între noi”⁴³. Comentariul oferit de Lolita Zagaevschi Cornelius, pe care îl redăm mai jos, pentru o mai accentuată claritate a explicațiilor, este relevant pentru valențele hermeneutice ale concepției integraliste asupra metaforei: „La o privire de amănunt, am putea spune că prima ocurență a lexicului *zâmbet* nu o resimțim ca metaforică, decât printr-un efect ulterior de feedback. Pe măsură ce capătă mai mulți determinanți: «acel zâmbet de neuitat», designatul termenului metaforic «sursă» se individualizează, iar în clipa în care ajungem la atributiva «prin care se rostește taina ființei ei», realizăm că aceasta reprezintă, de fapt, o discursivizare a termenului «țintă». Deși în poziție sintactică subordonată față de propoziția în care apare termenul «sursă», nu aceeași este relația semantică între termenii propriu-ziși ai procesului metaforic. Este vorba, evident, despre o metaforă «revelatoare» sau poetică, pentru că relația între termeni este una «ecuațională», mai exact, identificatoare, și se poate exprima prin binecunoscuta ecuație $a + x = b$. Cel mai bun argument pentru aplicarea acestei ecuații, drept principiu al metaforei «revelatorii» (trans-semnificaționale), la exemplul nostru, l-am putut da chiar printr-un citat din Blaga, în care am înlocui doar exemplul pentru termenul *a* sau prim. «Faptul concret «a» (*zâmbetul*) e de astă dată privit numai ca un semn vizibil al unui «x», prin ceea ce el e prefăcut într-un «mister deschis», care cheamă și provoacă un act revelator» (Blaga 1937/1969, p. 309-310). Acel *zâmbet*, deci, este un semn al unui mister care ni se revelează a fi însuși «misterul lăuntric» al Anei Rareș. Prin această metaforă trans-

⁴² Lolita Zagaevschi Cornelius, *Funcții metaforice în Luntrea lui Caron de Lucian Blaga. Abordare în perspectivă integralistă*, ed. cit., p. 224.

⁴³ Idem, *ibidem*, p. 226.

semnificațională transgresăm nivelul semnificațiilor primare ale textului, căci faptul de a fi «rostire a tainei ființei feminine» nu aduce vreun «spor de expresivitate» *zâmbetului* ei, ci îi conferă o nouă valoare de sens, din perspectiva «tainei revelate». Astfel, această metaforă este unul dintre nodurile semantice pe care se articulează sensul textual, pornind de la semnificațiile date în elementele lexicale constituente.

Aceeași metaforă apare în partea a doua a pasajului, cu o înfățișare puțin diferită: «*Zâmbetul ei care este tăinuire și destăinuire în același timp*, are darul să desființeze distanța ce, dintr-o hotărâre a ei, se pusese între noi.» (p. 247). Aici întâlnim o altă formă de discursivizare a conținutului termenului secund sau *b* în care se insistă asupra ideii de «taină» ce se revelează, rămânând ascunsă în același timp. Observăm, în acest punct, caracterul dinamic al relației care se instituie între termenii procesului metaforic, dinamic nu numai prin natura acestui proces de instituire a sensului, ci și prin forma de exprimare a termenului *b*: «zâmbetul prin care se *rostește* taina» în primul caz și «tăinuire și destăinuire» – ca substantive verbale – în al doilea caz.

Într-o secvență precum: «*Zâmbetul* [...] are darul să desființeze distanța» – pot fi reperate două metafore lingvistice sau semnificaționale, pe care nu le mai resimțim ca atare, fiind desemantizate prin uz: «are darul» și «să desființeze distanța». Le menționăm aici pentru că ele, prin conotațiile activate, exercită, chiar pornind de la nivelul semnificațiilor lingvistice, o anumită funcție evocativă, contribuind cu un spor semantic la țeserea unei pânze subiacente textului. «A avea darul» și «a desființa» trimit la o anume înzestrare a ființei interioare, bineînțeles, potențată de contextul în care se integrează. Desființarea distanței «ce se pusese între noi» are și o altă valoare funcțională în text – o funcție de legătură între secvențele narrative (aici atât anaforică, cât și cataforică) vizita doamnei Ana Rareș la bibliotecă și evitarea întâlnirilor cu Axente Creangă⁴⁴.

Analiza oferită de Lolita Zagaevschi Cornelius e deosebit de complexă, în acord cu complexitatea unei proze care nu poate fi integrată total, din punct de vedere tipologic, autoarea descoperind articularea metaforică, în funcție de marile izotopii ale operei *Luntrea lui Caron*. Aici se vede cum creativitatea scriitorului trebuie să fie dublată, în analiză, de creativitatea interpretului care știe să opereze cu o grilă construită din elemente ale teoriei și elemente ale textului. Trimitem, în mod special, la această lucrare, datorită capacității ei de a investiga profund lumile textuale, în funcție de reperele pe care le poate oferi integralismul.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 226-228.

Concepția lui Eugeniu Coșeriu privind esența creatoare a limbajului (*enérgeia*), „definibilă prin instituirea de conținuturi la toate nivelurile limbajului”, a jucat un rol fundamental în orientarea generală a „studiilor integraliste” de la Cluj, privind metafora și metaforicul.

Mircea Borcilă a elaborat o meditație sistematică asupra domeniului metaforologiei. Concludent, în acest sens, este studiul *Tra Blaga e Coșeriu. Dalla metaforica del linguaggio a una poetica della cultura*⁴⁵, în care este complex valorizată, prin relația cu lingvistica integrală, enorma contribuție a lui Lucian Blaga la metaforologie. De aceea, credem că aici se află unul dintre punctele tari ale noii perspective (Blaga-Coșeriu-Borcilă), în dezvoltarea unora din prețioasele sugestii pe care le conține doctrina coșeriană.

În plus, trebuie să menționăm că cea mai importantă contribuție a *Centrului de studii integraliste*⁴⁶ de la Cluj, care-l are ca fondator pe Mircea Borcilă, este cea din domeniul metaforologiei. Ea reprezintă o fascinantă perspectivă contemporană de investigație a metaforei, relevând poziția originală pe care o are școala de lingvistică integrală de la Cluj, în contextul lingvisticii românești și internaționale actuale.

AU-DELÀ DE LA RHÉTORIQUE. LA MÉTAPHORE DANS UNE PERSPECTIVE INTÉGRALISTE (Résumé)

Le *Centre d'études intégralistes* de Cluj, de grande valeur, a développé une conception complexe et originale, dans le domaine actuel de la *métaphorologie*. La triade théorique Blaga-Coșeriu-Borcilă est au cœur de cette perspective, validée par des recherches passionnantes des membres du *Centre*.

Nous avons essayé de mettre en évidence les lignes directrices de la vision intégraliste de la *métaphorologie*, opposée à la recherche traditionnelle de la métaphore qui la cantonne dans la rhétorique.

⁴⁵ Mircea Borcilă, *Tra Blaga e Coșeriu. Dalla metaforica del linguaggio a una poetica della cultura*, în *Romania culturale oggi*. Ed. N. Nesu & L. Valmarin, Sapienza Università di Roma, Quaderni di Romania Orientale, Roma, Bagatto Libri, 2008.

⁴⁶ A se vedea și alte lucrări fundamentale în domeniul lingvisticii integrale, elaborate de Eugenia Bojoga, Cristian Bota, Simion Doru Cristea, Cornel Vilcu, Lucian Lazăr, Maria Ștefănescu, Iulia Bobăilă.